

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Красимира Илиева Икономова, дм
Началник Клинична лаборатория и имунология
Национална многопрофилна транспортна болница – София
на дисертационния труд за придобиване образователно-научна степен „Доктор”
на
Д-р Марияна Георгиева Йорданова

СРАВНИТЕЛНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА БИОХИМИЧНИ МАРКЕРИ В РАЗЛИЧНИ БИОЛОГИЧНИ МАТРИЦИ ПРИ ПАЦИЕНТИ С ХРОНИЧНИ ЗАБОЛЯВАНИЯ НА ГАСТРОИНТЕСТИНАЛНИЯ ТРАКТ

Научен ръководител: доц. д-р Даниела Иванова Герова, д. м.
Научен консултант : проф. Маргаритка Бончева, д.м.
Област на висше образование: 7. Здравеопазване и спорт
Професионално направление: 7.1. Медицина
Научна специалност: Клинична лаборатория

Хроничните стомашно-чревни заболявания обикновено протичат скрито и незабележимо, а наличието на изразена симптоматика се установява в напредналите стадии на заболяването. Своевременната и ранна диагностика се основава на използването на достъпни, чувствителни и специфични биомаркери, получени по неинвазивен начин. Слюнката и фецесът са естествено свързани с гастро-интестиналния тракт. Неинвазивното и лесно добиване на тези биологични материали е щадящо и приемливо за пациентите. Изследването им се явява алтернатива за избягване на честите и рискови ендоскопски манипулации, предприемани при проследяване хода на хроничните гастро-интестинални заболявания. Съставът на слюнката и фецеса се променя както при локални, така и при системни заболявания. В хода на патологичния процес част от тези промени могат да се установят чрез класически кръвни изследвания, показващи активност на възпаление, промяна в ензимната активност, наличие на антитела срещу различни структури на гастроинтестиналния тракт. Поставянето на категорична диагноза се основава на морфологичните промени, обективизирани с ендоскопско изследване. Сравняването на промените в слюнка, серум и фецес с обективната находка от гастро и колоноскопията спомага за подбор на перспективни биомаркери.

С навлизането на нови високочувствителни технологии като масспектрометрия, полимеразна верижна реакция, микрочипове и наносензори, се стигна до идентифицирането и характеризирането на нови слюнчени компоненти. Тук се включват ДНК, РНК, протеини, метаболити и микроорганизми с важно диагностично значение и приложение. Въведено е понятието „саливомика“, което отразява знанията за различните комплексни и динамични съставки в слюнката. Увеличеният брой на идентифицираните и охарактеризирани слюнчени компоненти разширява диапазона на приложение на слюнката за диагностичния процес на

множество заболявания. Това определя темата на предложения за рецензия труд като актуална, съвременна и значима.

Дисертационният труд е написан на 216 стандартни страници. Структуриран е по следния начин: заглавна страница, списък на използваните съкращения и съдържателен текст на дисертацията, групиран в глави: въведение – 2 стр., литературен обзор – 40 стр., цел и задачи – 2 стр., материал и методи – 10 стр., резултати и обсъждане – 121 стр., изводи – 2 стр., приноси – 2 стр. Дисертационният труд е онагледен с 52 таблици и 53 фигури. Библиографската справка включва 413 литературни източника, от които 3 на кирилица и 410 на латиница. Болшинството от статиите са публикувани през последните десет години.

Литературният обзор обхваща 4 раздела. Направен е общ преглед на хроничните гастроинтестинални заболявания – гастрити, язвена болест, възпалителни заболявания на червата – улцерозен колит и болест на Крон. Изтъкната е връзката на инфекцията с хеликобактер пилори и хроничните гастрити. Разгледани са имунните механизми за възникване на възпалителните чревни заболявания. Проследени са основните лабораторни показатели при стомашно-чревните заболявания – маркери на възпаление (CRP, CYE), имунологични маркери – антителата против дрождите *Saccharomyces cerevisiae* (ASCA), pANCA, аденозин дезаминаза (ADA), реактивни кислородни и азотни радикали (ROS и RNS), фекален калпротектин (FC).

Специално внимание е обърнато на слюнката като перспективна биологична матрица. Подробно е разгледан биохимичният и клетъчен състав на слюнката, ролята и в специфичния и неспецифичния имунитет, участието ѝ в оксидативния стрес и антиоксидантна защита. Описани са най-честите фактори, променящи състава и защитната способност на слюнката – тютюнопушене и употреба на алкохол. Подробно е разкрито приложението на слюнката в съвременния диагностичен процес. Значителни промени в слюнката се наблюдават при заболявания на устната кухина. В оралната течност се доказват редица инфекциозни причинители – хепатит А, хепатит В, хепатит С, ХИВ, COVID19. Слюнчени промени се наблюдават при редица аутоимунни, сърдечно-съдови, бъбречни и злокачествени заболявания. Развитието на технологиите през последните две десетилетия направи възможно стандартизирането на хормоналния анализ (кортизол, тестостерон, естрадиол, прогестерон) в оралната течност. Слюнката е утвърден биологичен материал за изследване в областта на съдебната медицина и токсикологията.

Поради факта, че слюнката не е рутинно използван в лабораторията биологичен материал, за употребата ѝ в клиничната практика е необходимо стандартизиране на преаналитичните изисквания. Съществуват противоречиви данни относно вариациите на слюнчените анализи в зависимост от пол, възраст и въздействие на различни екзогенни фактори. Разнопосочни са данните за референтните граници на редица слюнчени биохимични показатели и клетъчните елементи. Не е достатъчно изяснена промяната в слюнчените изследвания в зависимост от активността и тежестта на патологичния процес по-специално при гастро-интестиналните заболявания. Не са проучени корелационните взаимоотношения между нивата на редица показатели в серум и слюнка в състояние на здраве и болест.

Като цяло литературният преглед показва добра информираност, критичен анализ и

логично обединяване на научните факти. Изводите от литературния преглед са логични и правят плавен преход към следващата глава на дисертационния труд.

Целта на дисертационния труд е да се проучат, валидират и сравнят подобрени биохимични маркери и клетъчни елементи в различни биологични матрици (слюнка, серум и фецес) и да се изясни ролята им за диагностиката и мониторирането на пациенти с хронични заболявания на горния и долен отдел на гастроинтестиналния тракт

Целта е формулирана ясно и точно. Логично са изведени и **7 конкретни задачи**.

Материали и методи. В изследването са включени 300 индивида – 114 със заболявания на гастроинтестиналния тракт (54 с хронични възпалителни чревни заболявания и 60 с хроничен гастрит) и 186 здрави доброволци. От всяко лице са взети кръв и слюнка. Фекални проби са събрани от цялата пациентска група, както и от двадесет и пет лица от контролната група. Изследваните хематологични показатели включват кръвна картина и СУЕ, а от биохимичните показатели са определяни алфа-амилаза, лактат-дехидрогеназа (LDH), пикочна киселина, общ белтък, албумин, желязо, CRP, IgA, аденозин-дезаминаза (ADA). За определяне показателите на оксидативен стрес в серум са използвани d-ROMs тест (определящ концентрацията на реактивни кислородни форми – ROS) и BAP тест, предназначен за определяне на общия антиоксидантен потенциал на плазмата. Диагностиката на хеликобактерната инфекция се извършва по два способа – количествено определянето на IgG антитела в серум и антиген тест във фецес. Изследваните лабораторните показатели в слюнка включват pH, относително тегло, sIgA, общ белтък и албумин, пикочна киселина, алфа-амилаза, лактат-дехидрогеназа. Като показатели за оксидативен стрес и антиоксидантна защита са определяни нитрити, d-ROMs тест, антиоксидантен капацитет на слюнка (Saliva Antioxidant capacity Test – SAT). Определянето на клетъчния състав на слюнката включва флуоцитометрично изследване на еритроцити, левкоцити, епителни клетки и бактерии. Във фецес е изследван калпротектин и антиген за хеликобактер пилори. Използваните лабораторни методи са съвременни и надеждни. Те дават възможност за получаване на достоверни резултати, съответстващи на общоприетите световни стандарти за подобен род проучвания. Получените резултати са обработени със съвременни статистически методи.

Резултатите, значителна част от които са публикувани, са представени в 7 раздела. Те са логично систематизирани и добре онагледени с подходящи таблици и фигури. След всеки раздел е направено обсъждане, насочено към всеки конкретен проблем.

В първия раздел са представени резултатите от апробиране и валидиране на аналитични методи за изследване на характерни биохимични и клетъчни маркери в слюнка. Съобразно преданалитичните изисквания са разработени и приложени правила за събиране, обработка и съхранение на орална течност. Оптимизирани и валидирани са методи за изследване на следните слюнчни показатели – реактивни кислородни радикали (d-ROMs тест), антиоксидантен капацитет (SAT тест), нитрити, секреторен имуноглобулин IgA. При оптимизирането и валидирането на методите са спазени всички изисквания на Стандарт БДС EN ISO/IEC 17025. Изследваните характеристики на изредените по-горе методи показват висока аналитична надеждност, гарантираща качествени и достоверни резултати.

При изследване влиянието на пола и възрастта върху слюнчените показатели не е

установена съществена биологична вариация. Тютюнопушенето обаче води до значителни промени – увеличава стойностите на показателите, свързани с възпалителни и некротични тъканни промени (лактат-дехидрогеназа и нитрити, общ белтък и албумин), а параметрите, отговорни за имунната защита на оралната мукоза (sIgA и пикочна киселина) намаляват. При пушачи всички изследвани клетъчни елементи (левкоцити, еритроцити, епителни клетки, бактерии) са с по-високи стойности.

Определени са референтните граници на редица слюнчени показатели. Процедурата е извършена съобразно препоръките на IFCC. Референтните граници са основани на представителна извадка от българската популация и са сравними с границите от подобни изследвания.

При оценка на оксидативния стрес в слюнка и серум при здрави не са установени възрастови и полови различия. В слюнка и серум на пушачи е установено статистически значимо нарастване на оксидантите и значимо намаление на слюнчения антиоксидантен капацитет (АОС).

От извършеното количествено сравнение на анализи от серум и слюнка е установено, че общият белтък и албуминът са с по-ниски концентрации в слюнката. Пикочната киселина, рН, IgA са в приблизително еднакви количества в серум и слюнка, докато алфа-амилазата, лактат-дехидрогеназата и нитритите са в по-високи концентрации в слюнката. При здрави индивиди не е доказана значима корелационна взаимовръзка между изследваните биохимични параметри в слюнка и серум. Различните съотношения на слюнчените компоненти в сравнение с тези в серума показват, че слюнката не е просто пасивен "ултрафилтрат" на серума, а съставът ѝ се определя от множество локални и системни фактори.

Пациентите с гастрити са разделени както по отношение на наличие и липса на инфекция с хеликобактер пилори, така и по ендоскопската характеристика на гастрита – еритематозен, ерозивен и атрофичен. От всички изследвани биохимични показатели в слюнка с най-добър диагностичен потенциал за хронични гастрити показват LDH, албумин и нитрити.

При пациенти с хеликобактер пилори положителен гастрит е доказано е статистически значимо нарастване на броя на еритроцитите, левкоцитите и епителните клетки в слюнката. В серума на същата група пациенти се установяват по-високи нива на ROS и намаление на антиоксидантния капацитет. Те корелират в умерена степен и статистически значимо с ендоскопските промени в стомашната лигавица. Диагностичен потенциал на изследваните слюнчени и серумни параметри при хроничните гастрити е както следва – серум: ВАР, dROMs, CRP, слюнка: лактат-дехидрогеназа, албумин, нитрити, sIgA, алфа-амилаза, общ белтък.

Пациентите с хронични възпалителни заболявания на червата са разделени по отношение активността на заболяването (активна форма, лека форма или ремисия) и по отношение на терапията (монотерапия и комбинирана терапия).

Степенуването на диагностичния потенциал на слюнчените параметри е както следва – лактат-дехидрогеназа, sIgA, алфа-амилаза, албумин, пикочна киселина, нитрити, общ

белтък. При пациентите с активна форма на заболяването в слюнка и серум се установяват значимо по-високи стойности на ROS спрямо пациентите с лека форма или ремисия, както и спрямо контролната група. Установена е значителната позитивната корелационна зависимост между генерираните ROS и индексите на възпалителна активност (CDAI – за болест на Крон, Mayo индекс – за улцерозен колит). В хода на възпалителния процес са установени и статистически значими различия в броя на слюнчените левкоцити и епителни клетки.

Фекалният калпротектин показва сериозно покачване при пациентите с активна форма на възпаление на червата (над 45 пъти в сравнение с контролната група) и умерено покачване (над 9 пъти в сравнение с контролната група) при пациентите с лека форма или ремисия. Изследването е с висока диагностична надеждност, служи за разграничаване на пациентите с различна активност на заболяването и е маркер за поява на усложнения в бъдеще.

Серумните концентрации на ADA са значимо по-високи при пациентите с умерена и тежка форма на заболяването в сравнение с тези с лека форма, както и с контролната група. ADA участва в имуно-медиацията възпалителен процес на червата, притежава по-добър диагностичен потенциал от рутинно използваните серумни възпалителни маркери и се явява обещаващ допълнителен биомаркер за чревно възпаление.

Обсъждането на резултатите е направено след всеки раздел. Считам това за удачна форма, тъй като се получава по-ясна представа за всеки отделен проблем. Авторката се е справила отлично, като е успяла да съчетае информацията от богатата си литературна справка с интерпретацията на собствените си резултати. Д-р Йорданова показва широка осведоменост по отношение физиологията, патофизиологията и биохимията на гастро-интестиналната система. Познанията ѝ върху микробиологията и имунологията на стомашно-чревния тракт са предпоставка за задълбочен анализ на получените резултати. Удачно подбраните статистически методи са способствали за разкриване на допълнителна информация при обработката на данните.

Изводите на дисертационния труд - 13 на брой - са ясно и точно дефинирани. Те произтичат от резултатите и отговарят на поставените цел и задачи.

Изтъкнати са **6 приноса** – 8 с научно-приложен характер и 1 с потвърдителен характер.

Проведено е уникално до момента изследване на множество биохимични показатели, клетъчни елементи и показатели на оксидативен стрес в нестимулирана слюнка. Определени са референтните граници на изследваните параметри в слюнка при репрезентативна група от българската популация. Установени са биологични вариации в зависимост от пол, възраст и тютюнопушене. Оптимизирани и валидирани са методи за количествено определяне на показателите на оксидативен стрес (ROS И AOC), нитрити и sIgA в слюнка. При сравняване на изследваните параметри в серум и слюнка е установено, че слюнката не е пасивен ултрафилтрат на серума и съставът ѝ е в тясна взаимовръзка с физиологични и патологични състояния на индивида. За първи път в България се изследват показатели на оксидативен стрес в слюнка и серум при хронични заболявания на гастро-интестиналния тракт и е доказана ролята им в патогенезата на хроничния възпалителен процес. При сравняване на серумни и слюнчни показатели е доказан по-добър диагностичен и прогностичен потенциал

на някои от слюнчените биохимични параметри и показатели на оксидативен стрес. Това дава предимство на слюнчните показатели при разграничаване фазите на активност при хроничните гастро-интестинални заболявания. За пръв път в България е проучена и обективизирана ролята на серумния ензим аденозин-дезаминаза като маркер, отразяващ системните процеси, проявяващи се при хроничното чревно възпаление. Потвърдена е високата диагностична надеждност на фекалния калпротектин като специфичен и чувствителен маркер за възпаление на червата. Изследването може успешно да се прилага както при диагностиката, така и при мониториране на чревните заболявания.

Споделям приносите на труда, които имат както научнотеоретичен, така и научноприложен характер. Те са с висока национална и международна научна и практическа стойност.

Публикациите във връзка с дисертационния труд са 3 в реферирани медицински списания. Представени са и 11 доклада от национални и международни научни форуми.

Авторефератът отговаря на изискванията. Отразява в синтезиран вид най-съществените моменти от дисертационния труд във всичките му раздели.

В заключение, въз основа на представения ми материал, считам че д-р Марияна Георгиева Йорданова е придобила теоретични и методични познания и професионални умения, като е изпълнила планираните задачи точно и систематично. Считам, че дисертационният труд по обем, съдържание и актуалност отговаря на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в република България и препоръчвам на уважаемото Научно жури да присъди на д-р Марияна Георгиева Йорданова образователната и научна степен „Доктор” по професионално направление 7.1 Медицина, научна специалност „Клинична лаборатория”.

03.03.2021.
гр. София

Проф. д-р Красимира Илиева Икономова, дм